

OZ, A NAGY VARÁZSLÓ VAGY CSODÁK CSODÁJA? L. FRANK BAUM KLASSZIKUSÁNAK FORDÍTÁSAI

SASVÁRI ANNA

1. Újrafordítás

Készülő doktori disszertációm korpuszában kiemelt szerepet játszik L. Frank Baum *The Wonderful Wizard of Oz* 1900-ban megjelent klasszikus gyermekirodalmi alkotása. Az első magyar nyelvű *Ózt* az 1939-es filmadaptáció után egy évvel adták ki, Beöthy Lídia fordításában, *Oz, a csodák csodája* címmel;¹ 1966-ban Szöllősy Klára fordításában már *Oz, a nagy varázsló* címmel jelent meg.² Mivel a disszertációmban tárgyalt műveknek – az *Óztól* eltérően – kortárs fordítása is készült, a módszertani következetesség érdekében magam készítettem el az újrafordítást.

A fordítás – legáltalánosabb definíciója szerint – nem más, mint „a forrásnyelvi szöveg helyettesítése ekvivalens célnyelvi szöveggel”,³ de az elmúlt évszázadokban a fordítás definícióját, a fordított szöveg létrehozásának mikéntjét, a fordított szöveggel kapcsolatos elvárásokat hazai (Batsányi János, Rájnisi József, Kármán József, Kazinczy Ferenc, Toldy Ferenc, Szász Károly, Arany János, Brassai Sámuel, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Devecseri Gábor stb.)⁴ és külföldi (Szent Jeromos, John Dryden, Jean Le Rond d’Alembert, Friedrich Schleiermacher, Johann Wolfgang Goethe, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, Walter Benjamin, Itamar Even-Zohar, Jacques Derrida stb.)⁵ műfordítók és a fordítástudomány jeles képviselői többféle megközelítésből, más és más aspektusokat kidomborítva fogalmazták meg.

Az újrafordítás, megalkotása célját tekintve, azonos a fordítással, ám a kiindulási pontját tekintve más lehet, mint az első fordítás, hiszen – értelemszerűen – a korábbi fordítások is mások. Emiatt az újrafordítás fogalmának két jelentése van: Antoine Berman 1990-es tanulmányában⁶ eredetileg főként azokat a szövegeket tekintette újrafordításoknak, melyeket már létező fordítást átdolgozva készített a fordító. Lawrence Venuti pedig egy forrásnyelvi szöveg újabb fordítását érti alatta,⁷ függetlenül attól, hogy az újrafordítás készítője ismerte-e az előző fordítás(oka)t.

Mára már fordítástudományi közhely, hogy az újrafordításokra szükség van. Változik a célnyelv, a célnyelvi olvasóközönség kognitív környezete⁸ és az eredeti

---

¹ BAUM 1940.

² BAUM 1966.

³ KLAUDY 1994, 69.

⁴ JÓZAN 2009.

⁵ JÓZAN – JENEY – HAJDU 2007.

⁶ BERMAN 1990.

⁷ VENUTI 2004, 27.

⁸ VERMES 2019, 129.

műhöz való kapcsolódás minősége is – mely jelenséget a doktori dolgozatomban kívánom kifejteni. Berman⁹ kiemeli, hogy az újrafordításoknál fontos az aktuális közeg, az „elvárási horizont”, az aktuális tudás az eredeti mű koráról, a már meglévő fordítások ismerete és az aktuális irodalmi normák. A fordítónak azt is tudnia kell, hogy az aktuális célnyelvi olvasók mindezekkel mennyire vannak tisztában, mert ez tulajdonképpen a fent említett kognitív környezetet határozza meg.

Az újrafordítások létrejöttének szövegen kívüli és szövegen belüli okai¹⁰ lehetnek. Az utóbbiak között Vándor Judit a nyelv avulását, a fordító félrefordításait és félreértelmezéseit említi. Szövegen kívüli ok lehet normák, ideológiák változása, intézményi, kiadói igények és a fordító motivációja. Az én esetemben az újrafordításnak szövegen kívüli oka volt. De akár mondhatnánk azt is, hogy szövegen belüli oka a fordításnak, hogy az 1940-es vagy 1966-os szövegben is találkozzunk olyan szavakkal, kifejezésekkel, melyek természetesen érthetőek, a mai nyelvhasználat alapján mégis elavultnak tűnnek.

A fordítási folyamat során nem vettem figyelembe Beöthy Lídia és Szöllősy Klára munkáit, csak utólag, az elemzés érdekében vettem össze szövegeiket a sajátommal, pont úgy, ahogy azt más művek esetén teszem a komparatív elemzések során. Ebben a fázisban tehát már egyenértékűnek tekintettem mindhárom fordítást, és nem változtattam a saját szövegemen. Így saját fordításomat Venuti – tágabb – értelmezésében nevezem újrafordításnak. Habár a magyar szövegek korábbi olvasása, a történet előzetes ismerete és az, hogy az 1939-es filmadaptációt többször láttam, minden bizonnyal akaratlanul is befolyásolták a célszöveg megalkotását.

2. Módszertan

„A fordítástudományi kutatások témájukat tekintve hagyományosan két fő irány szerint csoportosíthatók: vagy a fordítás eredményeképpen létrejött szövegeket vizsgálják, tehát adott nyelvpár(oka)t illetően feltérképezik a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek különbségeit bizonyos aspektusból (pl. kohéziós kutatások, a fordítás minőségével kapcsolatos kutatások, ekvivalencia, téma-réma tagolás, stb.) vagy a fordítás folyamatát kutatják (tehát igyekeznek fényt deríteni arra, hogy mi megy végbe a »fekete dobozban«, vagyis a fordító agyában).”¹¹

Az alábbi tanulmány a klasszikus introspekció mellett nemcsak a fordítás folyamatát kívánja bemutatni egy-egy kiragadott példán keresztül, hanem a fordítás eredményeképpen létrejött szövegrészeket is összeveti a korábbi fordítások azonos szöveghelyeivel. Célja nem az egyéni preferenciák alapján hozott fordítói döntések vizsgálata, hanem azoké, amelyeket elsősorban a fordításokkal szemben támasztott kortársi normák figyelembevételével hoztam meg.

---

⁹ BERMAN 2007.

¹⁰ VÁNDOR 2010, 104–109.

¹¹ MÉSZÁROS 2013, 29.

2.1. A szöveg

Az 1900-ban először kiadott gyermekirodalmi mű az amerikai irodalmi kánon és popkultúra szerves részévé vált, különösen az 1939-ben bemutatott filmadaptációját követően. Az *Óz* tipikusan amerikai történet: izgalmas kalandok, az otthon melege, a szereplők személyiségfejlődése és az elmaradhatatlan happy end tették azzá. Az *Óz* azonban azért is vált egyre népszerűbbé, mert az elmúlt évtizedekben több adaptáció tárta fel a felszínen csupán mesének látszó alkotás mélyebb rétegeit. Az ismert toposzok az évek során keveredtek az „újjal”, az újraértelmezések során az aktuális társadalomtörténeti reflektáltság modernizálta és izgalmassá tette az eredeti mesét. Alissa Burger *The Wizard of Oz as American Myth (Az Óz a nagy varázsló mint amerikai mítosz)* című tanulmányában¹² hat, 1900 és 2007 között készült, nagy horderejű alkotást boncolgat: az eredeti művet (1900); az első filmadaptációt (1939); a modernizált 1978-as filmmusicalt (*The Wiz*, magyar szinkronnal *A Wiz* címen); Gregory Maguire 1995-ben megjelent *Wicked* című könyvét (*A boszorkány*¹³, Pék Zoltán fordításában); az utóbbiból készült 2003-as Broadway musicalt (*Wicked*¹⁴, magyarra még csak egyes dalait fordították le) és a 2007-es *Tin Man*¹⁵ (*A Bádogember*) című sorozatot. Burger a feldolgozások elemzésén keresztül bemutatja, hogyan változott az amerikai társadalom a vizsgált időszakban, különös tekintettel a nemek, rasszok, a haza és az amerikai identitás témáira. További kutatásra érdemes az egyes adaptációk magyar fordítását megvizsgálni olyan szempontból, hogy mennyiben használták fel Beöthy Lídia és Szöllösy Klára szövegeit; mennyiben törekedtek arra, hogy kapcsolódjanak a magyar célközönségben korábban kialakult *Óz-képzethez*. Ezt a szempontot figyelembe lehet venni az újrafordítás során, de a fordító dönthet úgy is, hogy elveti a korábbi fordításokat, és sajátot alkot. Az alábbi példákkal is illusztrálom, hogy saját fordításom valóban csak a forrásnyelvi szöveget vette alapul. Mely döntés ugyancsak „fekete doboz probléma”, és a későbbiekben meg is magyarázom döntésem okát.

3. A fekete dobozban és azon túl

Jelen dolgozatomhoz a példákat tematikusan csoportosítottam: reáliák, onomasztikai és szociopragmatikai elemek. Feltételezésem szerint ezek olyan indikátorokként szolgálnak, melyek vizsgálatával a mű egészére nézve tudok majd következtetéseket levonni. Ezen kívül egy, a fentebb felsorolt kategóriákba nem tartozó fordítói problémakört is felvetek a dolgozat végén: a Sapir–Whorf-hipotézis relevanciáját. Az egyes elemek komparatív vizsgálata előtt megosztom a fordítás során tapasztalt kihívásokat, és magyarázom fordítói döntéseimet.

---

¹² BURGER 2012.

¹³ MEAGUIRE 2009.

¹⁴ WICKED 2003.

¹⁵ TIN MAN 2007.

3.1. Reáliák

A történet elején Dorothy házat elragadja egy forgószeél, és elrepíti egy ismeretlen földre. Magyar gyerekek számára már ez is mesei elemnek minősülhet; már ezen a ponton úgy gondolhatják, hogy a realitásból a mesevilágba került a főszereplő. Egy amerikai gyerek ezzel szemben gyakran hallhatja a médiában, hogy különböző objektumokat emelt fel, tett tönkre a szélvihar, egy kansasi gyerekek pedig ez az élete része, így számára csak később, Óz földjén kezdődik a mesei rész. Az eredeti szöveg a *cyclone* szót használja a természeti jelenségre, mely elragadja a házat. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint a ciklon „(forró égövi) viharos forgószeél, orkán”, a forgószeél pedig „függőleges tengely körül sebesen forogva haladó szeél”.¹⁶ Ismereteim szerint Kansasben tornádók szoktak tombolni. (Az amerikaiak aktuális nyelvhasználatában is a *tornado* szó szerepel.) A *Magyar értelmező kéziszótárban* azt találtam, hogy a tornádó „az Atlanti-óceánon és Észak-Amerikában pusztító forgószeél, ciklon”. Eszerint a tornádó a ciklon egy fajtája. A Wikipedia *ciklon*¹⁷ és *tornádó*¹⁸ szócikkeit tanulmányozva is arra a következtetésre jutottam, hogy a könyvben leírt jelenségre az utóbbi szót célszerű használni. A tornádó szócikk hivatkozik az Amerikai Meteorológiai Társaság 2007-ben megjelent cikkére,¹⁹ mely szerint egy 1991-es tornádó 359 km-re repített egy csekket. A ciklonok is forognak, de nem kapnak fel tárgyakat.

A komparatív elemzés meglepő eredményt hozott. Beöthy Lídia megtartotta a *ciklon* szót, Szöllősy Klára pedig a tágabb jelentésű, magyar hangzású szóösszetételre, a *forgószeélre* fordította az angol eredetiben szereplő *cyclone*-t. Egy mesében talán valóban szerencsésebb a *forgószeél* használata, ennek ellenére – mivel ezen a ponton az eredeti szöveg még realiztikus – a *tornádó* fordítást továbbra is megfelelőnek ítélem.

Baum	Beöthy Lídia (1940)	Szöllősy Klára (1966)	saját (2022)
<i>cyclone</i>	<i>ciklon</i>	<i>forgószeél</i>	<i>tornádó</i>

3.2. Onomasztika

Az Óz esetében már a címszereplő neve is fontos kérdést vet fel: ékezzel vagy ékezet nélkül szerepeljen a fordított szövegben? Az angolban természetesen nincs ékezet, de magyarul Óznak ejtjük, tehát én következetesen hosszú ó-val írtam a fordításban. Ugyanezt az elvet alkalmaztam Dorothy kutyájának, Totónak a nevével is.

¹⁶ PUSZTAI 2021.

¹⁷ hu.wikipedia.org/wiki/Ciklon.

¹⁸ hu.wikipedia.org/wiki/Tornádó.

¹⁹ CERVENY et al. 2007, 857.

Baum	Beöthy Lídia (1940)	Szóllósy Klára (1966)	saját (2022)
<i>Oz</i>	<i>OZ</i>	<i>Oz</i>	<i>Óz</i>
<i>Toto</i>	<i>Toto</i>	<i>Totó</i>	<i>Totó</i>

Beöthy Lídia OZ-nak írja a varázslót (verzálal, kötőjellel toldalékolva) és rövid o-val a kiskutya nevét. Szóllósy Klára megtartotta az Oz nevet, de Totót hosszú ó-val írja. Az 1939-es film magyar címe egyébként *Óz, a csodák csodája*, hosszú ó-val. Az első magyar szinkron 1960-ban²⁰ készült.²¹

A főszereplő kislány nevén is elgondolkodtam. A *Dorka* annyira elterjedt a magyar olvasók, filmnézők és színházba járók körében, hogy ez a név az előző fordítások felhasználása nélkül is óhatatlanul eszembe jutott. Abban nem voltam biztos, hogy pontosan melyik fordításban szerepel, vagy hogy mindkettő használja-e, de azt tudtam, hogy magyarul a *Dorka* név (is) használatos. Habár mindkét korábbi fordítás többször megjelent az elmúlt évtizedekben,²² és az első fordításban – és a film szinkronjában is – *Dorothy* szerepel, de a Szóllósy Klára fordításában használt *Dorka* szintén széles körben ismert és használatos. Ennek ellenére elvettem a *Dorothy* név domesztikációját, azaz magyarosítását. Feltételezésem szerint a mai gyerekek – az internet és az amerikai kultúra elterjedése révén – kevésbé érzik idegennek az angol neveket. Mit keres egyébként is egy *Dorka* Kansasben?

Ugyanígy jártam el *Aunt Em* és *Uncle Henry* névvel kapcsolatban: maradtak *Em* néni és *Henry* bácsi, ahogy – utóbb kiderült – Beöthy Lídiánál is. Szóllósy Klára itt is igyekezett domesztikálni a neveket.

Baum	Beöthy Lídia (1940)	Szóllósy Klára (1966)	saját (2022)
<i>Dorothy</i>	<i>Dorothy</i>	<i>Dorka</i>	<i>Dorothy</i>
<i>Aunt Em, Uncle Henry</i>	<i>Em néni, Henry bácsi</i>	<i>Emmi néni, Henrik bácsi</i>	<i>Em néni, Henry bácsi</i>

Létező földrajzi nevek fordítása általában nem egyéni fordítói döntés. *Kansas* természetesen *Kansas* minden fordításban, és számomra egyértelmű volt a toldalékolás is, ám a komparatív elemzés során tapasztaltam, hogy mind a könyvekben, mind az 1992-es és 2000-es szinkronban [konzs] az ejtési mód, és ennek megfelelően mélyhangrendű toldalékkal látják el (pl.: *Kansasban*, *Kansasból* stb.). Én

²⁰ Magyar szöveg: Somló Éva (az 1960-as és 1976-os szinkronizált változatnak sajnos már csak részleteit lehet megtalálni az interneten).

²¹ Internetes Szinkron Adatbázis.

²² Az OSZK katalógusa szerint Beöthy Lídia fordítása hatszor (1940, 1943, 1947, 1989, 2008, 2012), Szóllósy Klára fordítása tízszer (1966, 1976, 1985, 1991, 1996, 2002, 2004, 2007, 2010, 2019) jelent meg.

az amerikai ['kænzəs] kiejtéshez legközelebb eső, magyar magánhangzókkal artikulálható kiejtést használom [kɛnzɛs], így ehhez magas hangrendű toldalékokat kapcsoltam a fordításomban.

A fantáziavilág földrajzi nevei külön kihívást jelentettek. *The land of the Munchkins* az a hely, ahol Dorothy magához tér, ennek megfelelően *Munchkinok* lakják. Az amerikai szülők gyakran nevezik szeretetteljesen gyermeküket *munchkin*nak. Kicsik, kedvesek, mosolygósak; épp, mint a könyvben szereplő *Munchkinok*. Én hasonló kontextusban *manócskának* hívom a gyerekeimet, így az én fejemben létrejött az ekvivalencia. És mivel az ország neve (mely a kapitális L-ből derül ki), ahol járunk, *the Land of Oz*, az ország egyik szegletének nevében, a *land of the Munchkins* szókapcsolatban pedig kurrens l van, így nem országnak, hanem földjének fordítottam a *manócskák földjét*, kurrens f-fel. Beöthy Lídia az itt lakókat elkeresztelte *többsincseknek*, földjüket *Többsincsországnak*. Szöllősy Klára *mumpicok országába mumpicokat* képzelte. A filmben pedig (az 1992-es és 2000-es szinkronban²³) *pöttömök* élnek *Pöttömföldön*.

Baum	Beöthy Lídia (1940)	Szöllősy Klára (1966)	saját (2022)
<i>the land of the Munchkins</i>	<i>Többsincsország</i>	<i>mumpicok országa</i>	<i>manócskák földje</i>
<i>Munchkins</i>	<i>többsincs</i>	<i>mumpic</i>	<i>manócskák</i>

A teljes célnyelvi szöveget érintő probléma a többi főszereplő nevének fordítása. *The Scarecrow, the Tin Woodman, the Lion, the Good Witch* és *the Wicked Witch*: bár mindannyiuk neve kapitálissal kezdődik (így feltételezhetnénk, hogy tulajdonnevek), ott van előttük a *the* határozott névelő, mely az angolban személynév előtt nem áll. Ellenben angolban esetenként – címekben és alcímekben mindig – kapitális kezdőbetűvel írják a közneveket is. Feltételeztem, hogy ezeknek a szereplőknek személynévük is van (a bádogember esetében például a történetéből ki is derül, hogy ő nem mindig volt bádogember, így biztosan volt keresztnéve), tehát a fordításomban következetesen kurrens betűvel írtam, hogy madárijesztő, bádogember, oroszlán, jó boszorkány és gonosz boszorkány.

Baum	Beöthy Lídia (1940)	Szöllősy Klára (1966)	saját (2022)
<i>the Scarecrow</i>	<i>Madárijesztő</i>	<i>Madárijesztő</i>	<i>madárijesztő</i>
<i>the Tin Woodman</i>	<i>Bádog Favágó/Bádogember</i>	<i>Bádog Favágó/Bádogember</i>	<i>bádogember</i>
<i>the Cowardly Lion</i>	<i>Gyáva Oroszlán</i>	<i>Gyáva Oroszlán</i>	<i>gyáva oroszlán</i>
<i>the Good Witch</i>	<i>Északi Jó Tündér</i>	<i>Északi Boszorkány</i>	<i>jóságos északi boszorkány</i>

²³ Magyar szöveg: Schéry András.

<i>the Wicked Witch</i>	<i>gonosz Keleti Boszorka</i>	<i>Gonosz Boszorkány</i>	<i>rossz/gonosz nyugati boszorkány</i>
-------------------------	-------------------------------	--------------------------	--

A fenti táblázatból látható, hogy a két korábbi fordítás tulajdonnévként kezelte a szereplők nevét, habár megtartották a határozott névelők használatát. Ugyan a névelő személynév előtt egyes nyelvjárásokban (például Budapesten) használatos,²⁴ írásban mégis az a szabály, hogy nem teszünk névelőt személynév elé.²⁵

3.3. Szociopragmatika

A szociopragmatikai elemek gyermekirodalomban betöltött különleges, eddig kevésbé vizsgált szerepéről egy korábbi tanulmányomban írtam.²⁶ Hasonlóan az *Aliz Csodaországban* című műben végzett kutatásaimhoz, az *Óz* esetében is azt vizsgálom, milyen hierarchiaviszonyokat feltételez a három nyelvi paradigma (tegezés, tessékelés, magázás/önözés) eltérő használata. A fordítás során is szem előtt tartottam a tegező és nemtegező formák szociokulturális jelentőségét. Tudatosan használtam az eltérő megszólítási formákat annak érdekében, hogy a szereplőkről kialakult kép és a közöttük lévő viszony magyar nyelven is olyan hatást keltsen, mint az angol eredeti. *A nemtegezés változatainak szociokulturális értéke* című tanulmányában Domonkosi Ágnes is hangsúlyozza a különböző megszólítási formák használatának jelentőségét:

„A nyelvhasználók metapragmatikai értékelései, értelmezései, magyarázatai alapján a szolidaritás-hierarchia, a bizalmasság mértéke, az érzelmi viszonyulás, a formalitás mértéke, a tisztelet, az értékelő viszonyulás kifejezése, a földrajzi és társadalmi háttér, illetve a beszédpartnerek neme egyaránt olyan tényezők, amelyek szerepet kapnak az egyes nemtegező formák szociokulturális értékének alakításában.”²⁷

Személyes tapasztalatom az, hogy manapság a gyerekek egyre kevésbé tudnak tessékelni; ez a paradigma – az én környezetemben – kezd kikopni a mai nyelvhasználatból. Ezért felmerült bennem az a gondolat, hogy a szereplők – az angol egységes paradigma mintájára – mindannyian tegezhetnék egymást. Azonban ahhoz, hogy a különböző hierarchiaviszonyokat érzékeltessem, szükséges a tessékelés és magázás használata. Az a párbeszéd, ahol a tessékelést használtam – amikor Dorothy az északi boszorkánnyal találkozik –, a mese elején hangzik el. A tessékeléssel azt emelem ki, hogy a boszorkány idős, nagyhatalmú hölgy, akinek ráadásul Dorothy adott pillanatban ki van szolgáltatva. A „csendőrpertut” – hogy az északi boszorkány tegezi Dorothy-t – szintén helyesnek éreztem, hiszen Dorothy kislány,

²⁴ BUVÁRI é. n.

²⁵ BUVÁRI – H. TÓTH 2019.

²⁶ SASVÁRI 2022, 177.

²⁷ DOMONKOSI 2017, 9.

akit a valóságban is egészen biztosan tegezne egy felnőtt. Utólag Domonkosi Ágnes 2002-es tanulmánya is megerősített döntésem helyességében.

„A gyerekek és fiatalok nyelvhasználatában a tetszikelő kapcsolattartás élesen elválik a magázó és önöző formáktól: a kérdőívek adatai szerint ugyanis a 14 éven aluli korosztálynak mintegy 90%-a kizárólag ezzel a formával fordul a tanáraihoz és az ismeretlen felnőttekhez, nagy részük egyértelműen magázó vagy önöző alakot egyáltalán nem használ, inkább kerüli a másik verbális megérintését.”²⁸

Baum	Beöthy Lídia (1940)	Szöllősy Klára (1966)	saját (2022)
<p>“Are you a Munchkin?” asked Dorothy.</p> <p>“No, but I am their friend, although I live in the land of the North. When they saw the Witch of the East was dead the Munchkins sent a swift messenger to me, and I came at once. I am the Witch of the North.”</p> <p>“Oh, gracious!” cried Dorothy.</p> <p>“Are you a real witch?” (7.)</p>	<p>– Te is többsincs vagy? – kérdezte Dorothy.</p> <p>– Nem, de a barátjuk vagyok. Én északon élek. Amikor a többsincsek látták, hogy a Keleti Boszorkának vége, egy fecskével sürgős üzenetet küldtek nekem, és én azonnal itt teremtem. Én az északi Jó Tündér vagyok!</p> <p>– No, ne mondd! – kiáltott Dorothy. – Te igazán tündér vagy? (14.)</p>	<p>– Te is mumpic vagy? – kérdezte Dorka.</p> <p>– Nem, én csak jü barátjuk vagyok, bár Észak országában lakom. Mikor a mumpicok látták, hogy a Keleti Boszorkány meghalt, gyorsfutárt szalajtottak értem, és én azonnal idesiettem. Én az Északi Boszorkány vagyok.</p> <p>– Teremtő Atyám! – kiáltott fel Dorka. – Igazi boszorkány vagy? (13.)</p>	<p>– A néni is manócska? – kérdezte Dorothy.</p> <p>– Én nem, de a barátjuk vagyok, annak ellenére, hogy én északon élek. Amikor meglátták, hogy a gonosz keleti boszorkány halott, küldöncöt szalasztottak értem, és én azonnal jöttem. Én az északi boszorkány vagyok.</p> <p>– Atya ég! – kiáltotta Dorothy. – Igazi boszorkány tetszik lenni?</p>
<p>“Is your name Dorothy, my dear?”</p> <p>“Yes,” answered the child, looking up and drying her tears.</p> <p>“Then you must go to the City of Emeralds. Perhaps Oz will help you.” (10.)</p>	<p>– Dorothy a neved, drágám?</p> <p>– Igen – felelt könnyeit törölgetve a kislány.</p> <p>– Akkor el kell menned Smaragdvárosba. Talán Oz segít rajtad. (18.)</p>	<p>– Dorkának hívnak, kislányom?</p> <p>– Igen, Dorka vagyok – felelte a lányka, felnézett, és megszárogatta könnyeit.</p> <p>– Akkor el kell menned Smaragdvárosba. Oz talán segít majd. (16.)</p>	<p>– Téged hívnak Dorothy-nak, kedvesem?</p> <p>– Igen – válaszolta a lányka, könnyeit szárítgatva.</p> <p>– Akkor Smaragdvárosba kell menned. Talán Óz tud segíteni rajtad.</p>

²⁸ DOMONKOSI 2002, 156.

A következő fejezetekben a négy főszereplő megismerkedéséről olvashatunk. Ők egyenrangúak, bajtársi viszonyban állnak egymással; egyértelműen tegeznek egymást. A nagy találkozásuk Ózzal azonban ismét kérdéseket vetett fel. Abban biztos voltam, hogy az én fordításomban a nagyhatalmú varázslót semmi esetre sem tegezheti a négy főszereplő, hiszen nem egyenrangúak. Tessékeljék vagy magázzák? Azért döntöttem az utóbbi mellett, mert a magázás hivatalosabb, távolságtartóbb, mint a tessékelés. Eleve kiszolgáltató helyzetben vannak, hisz kérni jöttek, és a tessékeléssel, úgy éreztem, még megalázó helyzetbe is kerültek volna. A magázásnak is a speciális, önöző formáját választottam, ami megítélésem szerint még hivatalosabbá teszi az interakciót. Óz ellenben tegezi a négy főszereplőt. Ezzel is kihangsúlyozom azt, hogy magasan a többiek felett áll, lekezelő velük.

Baum	Beöthy Lídia (1940)	Szóllósy Klára (1966)	saját (2022)
<p>“What do you wish me to do?”</p> <p>“Send me back to Kansas, where my Aunt Em and Uncle Henry are,” she answered earnestly. ‘I don’t like your country, although it is so beautiful. (73–74.)</p>	<p>– Mit kívánsz tőlem? – Küldj vissza Kansasba Em nénihez és Henry bácsihoz – felelt nagy komolyan a kislány. – Én nem érzem jól magam a te birodalomban, pedig igazán csodálatosan szép. (100.)</p>	<p>– Mit kívánsz tőlem? – Küldj haza Kansasba, Emmi nénihez és Henrik bácsihoz – kérte a leányka. – Szép az országod, de én nem szeretek itt lenni. (79.)</p>	<p>– Mit kívánsz tőlem? – Küldjön vissza Kansasbe, ahol Em nagynéném és Henry nagybácsim van – felelte határozottan. – Nem szeretem az ön országát, habár gyönyörű.</p>

Az előző két fordítás mindvégig egységesen tegező formát használ. Ebből a párbeszéből is látható, hogy a két szereplő hierarchiaviszonyáról valóban más kép alakul ki az olvasóban attól függően, hogy melyik paradigmát használja a fordító.

3.4. Sapir–Whorf-hipotézis a gyakorlatban

„A nyelv és kultúra viszonyát mégoly specifikus szempontból vizsgálva sem kerülhetjük meg a [...] Sapir–Whorf hipotézist, mely szerint nyelvünk meghatározza, hogyan konceptualizáljuk a valóságot.”²⁹ „A fordítás szempontjából ennek inkább egy fordított verziója érdekes, az az összefüggés, hogy egy nyelv elemkészlete mindig a nyelvhasználó közösséget körülvevő realitáshoz képest releváns, a különböző realitások különböző jelkészleteket kívánnak.”³⁰ Ez azonban nem csak a tárgyi valóságra értendő, mint a klasszikus példában, melyben az eszkimók több szót használnak a hó különböző változataira, de nincs egy általános terminusuk rá. Az is

²⁹ KAPPANYOS 2015, 205.

³⁰ KAPPANYOS 2015, 158.

fontos szempont, hogy egyes szavaknak más a tropológiai holdudvara.³¹ Ezek az eltérések is döntések meghozatalára kényszerítik a fordítót.

A történet egyik főszereplője, a madárijesztő butának tartja magát, hiszen szalmával tömték ki a fejét. Azért indul el Smaragdvárosba, hogy megkérje Ózt, adjon neki *brains*. Mivel a kézzelfogható szerv hiányáról van szó, számomra egyértelmű volt, hogy az *agy* szót használjam a fordításomban. Azonban egyes mondatokban elgondolkodtam azon, hogy a *brains* másik jelentése, az *ész* használata – elvontsága miatt – célszerűbb lenne. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint az *ész*: 1. értelmi képesség; 2. tudat, figyelem, emlékezet.³² Azért vettem el mégis ezt a megoldást, mert következetesen ugyanazt a szót akartam használni arra, amit a madárijesztő szeretne, hiszen az angol nyelvű eredetiben is végig csak a *brains* szó szerepel.

Az alábbi táblázatban pár olyan szöveghelyet soroltam fel, ahol a *brains* szó szerepel. A fordítói döntésem szempontjából általam kérdésesnek ítélt mondatokat tartalmazó sorokat kiemeltem. A vastag betűs kiemelésekkel a *brains* szó helyét jelölöm az eredeti szövegben és a fordítói megoldásokat a célnyelvi szövegekben.

Baum	Beöthy Lídia (1940)	Szóllósy Klára (1966)	saját (2022)
<i>You see, I am stuffed, so I have no brains at all, he answered sadly.</i> (18.)	<i>Látod, hogy szalmával vagyok kitömve, ningy agyvelőm, tehát nincs egy csepp eszem sem – sóhajtott szomorúan a Madárijesztő.</i> (28.)	<i>Tudod, én szalmával vagyok kitömve, és egy csepp eszem sincs – magyarázta búsan a Madárijesztő.</i> (24.)	<i>Tudod, én szalmával vagyok kitömve, így nincs agyam – mondta bánatosan.</i>
<i>But I do not want people to call me a fool, and if my head stays stuffed with straw instead of with brains, as yours is, how am I ever to know anything?</i> (18.)	<i>Csak attól félek, hogy bárgyúnak fognak tartani, mert az én fejemben nem agyvelő van, mint a tiedben, hanem szalma és avval nem lehet megtanulni semmit sem.</i> (30.)	<i>De azt nem szeretném, ha az emberek tudatlannak mondanának, márpedig ha a fejemben szalma van és nem agyvelő, mint a tiédben, akkor hogyan tanulhatnék meg valaha is valamit?</i> (24.)	<i>De azt nem akarom, hogy az emberek butának tartsanak, mert a fejemben nem agy van, mint neked, hanem szalma. Így hogy is tudhatnék bármit is?</i>

³¹ KAPPANYOS 2021.

³² PUSZTAI 2021.

As for the Scarecrow, having no brains , he walked straight ahead, and so stepped into the holes and fell at full length on the hard bricks. (21.)	[...] de a Madár- ijesztő, akinek nem volt esze , csak ment egyenesen beléjük és minduntalan végigvágódott a kemény talajon. (32.)	A Madárijesztőnek azonban nem volt esze , így mindig csak ment egyenesen az orra után, belelé- pedd a gödrökbe, és mindannyiszor elvá- gódott a kemény téglán. (26.)	Mivel a madárijesz- tőnek nem volt agya és nyilegyenesen haladt, egyenesen belegyalogolt a kátyúkba, és ilyenkor teljes hosszában elvágódott az út közepén.
“That is because you have no bra- ins ” answered the girl. (22.)	– Ezt te nem tudod megérteni, mert nincs agyad – felelt a lány. (33.)	– Csak azért nem érted, mert nincs eszed – felelte Dor- ka. (27.)	– Azért nem érted, mert nincs agyad – felelte a kislány.

A táblázatból látható, hogy mindkét korábbi fordításban szerepel a *brains* konkrét és elvont magyar megfelelője is. Az általam kérdésesnek ítélt fordítói döntéseim (szürke cellák) mindegyikénél legalább az egyik előző fordításban az *ész* szót használta a fordító.

4. Összefoglalás

Újrafordítások készítésénél a fordító felhasználhatja a korábbi fordításokat, de dönthet úgy, hogy csak a forrásnyelvi szöveg ismeretében készíti el saját célnyelvi szövegét. En azért döntöttem az utóbbi módszer mellett, mert egyrészt nagyobb kihívásnak éreztem megbirkózni a kreativitást igénylő részekkel úgy, hogy nem támaszkodom Beöthy Lídia és Szöllősy Klára megoldásaira, másrészt azt reméltem, hogy az a tény, hogy nem befolyásolnak a korábbi fordítások, végül a mai célnyelvi olvasók igényeihez jobban illeszkedő fordítást eredményez.

A fordítói szabadság nem jelent szabadosságot: a fordító nem fordíthat mindent tetszése szerint. A szabadság – a fenti példák tükrében is – tulajdonképpen olyan döntési kényszer, mely a szöveg nyelvezetére, a célnyelvi olvasókra gyakorolt hatásra, az eredeti művel és annak adaptációival való kapcsolódásra is hatással van. Egy ilyen, szubjektivitáson alapuló fordítói döntés szubjektív véleményezésre számíthat. Azt remélem, hogy az én fordítói döntéseim egységes, a mai olvasók kognitív környezetéhez igazodó célnyelvi szöveget eredményeztek.

Források

BAUM

L. Frank BAUM: *The Wonderful Wizard of Oz*. London, Harper Collins, 2013.

BAUM

L. Frank BAUM: *Oz, a csodák csodája*. Ford. BEÖTHY Lídia. Budapest, Zrínyi, 1989.

BAUM

L. Frank BAUM: *Oz, a nagy varázsló*. Ford. SZÖLLŐSY Klára. Budapest, Ciceró, 2019.

MAGUIRE

Gregory MAGUIRE: *A boszorkány*. Ford. PÉK Zoltán. Budapest, Kelly, 2009.

Wicked the Musical.

Internet: wickedthemusical.com (letöltés: 2022. aug. 22.)

Tin Man.

Internet: www.imdb.com/title/tt0910812/ (letöltés: 2022. aug. 22.)

Szakirodalom**JÓZAN 2009**

A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény. Szerk. JÓZAN Ildikó. Budapest, Balassi Kiadó, 2009.

JÓZAN – JENEI – HAJDU 2007

Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig. Szerk. JÓZAN Ildikó – JENEI Éva – HAJDU Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2007.

PUSZTAI 2021

Magyar értelmező kéziszótár. Főszerk. PUSZTAI Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021.

BERMAN 1990

Antoine BERMAN: La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* 4. 1990, 1–7.

BERMAN 2007

Antoine BERMAN: Egy módszer vázlata. In: *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Szerk. JÓZAN Ildikó – JENEI Éva – HAJDU Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2007.

BURGER 2012

Alissa BURGER: *The Wizard of Oz as American myth: a critical study of six versions of the story, 1900–2007*. Jefferson, NC, McFarland & Company, 2012.

BUVÁRI é. n.

BUVÁRI Márta: *Név elé névelő?* Internet: nyelvmuves.hu/stilus-retegekdivatok/nev-ele-nevelo (letöltés: 2022. aug. 22.)

BUVÁRI – H. TÓTH 2019

BUVÁRI Márta – H. TÓTH Tibor: *Nyelvhelyességi kisokos – a nyelvi eszmény jegyében*. 2019. Internet: www.szilajcsiko.hu/single-post/2019/03/18/nyelvhelyességi-kisokos-a-nyelvi-eszmény-jegyében-20-szavak-és-használatuk-a-határozott (letöltés: 2022. aug. 22.)

CERVENY et al. 2007

R. S. CERVENY – J. LAWRIKORE – R. EDWARDS – C. LANDSEA: Extreme Weather Records. *Bulletin of the American Meteorological Society* 88/6. 2007, 853–860.

DOMONKOSI 2002

DOMONKOSI Ágnes: *Megszólítások és beszélőpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen, DE Magyar Nyelvtudományi Intézet, 2002.

DOMONKOSI 2017

DOMONKOSI Ágnes: A nemtegezés változatainak szociokulturális értéke. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 12/2. 2017, 9–21.

KAPPANYOS 2015

KAPPANYOS András: *Bajuszbögre, lefordítatlan*. Budapest, Balassi, 2015.

KAPPANYOS 2021

KAPPANYOS András: *A Sapir–Whorf hipotézis a fordítás kontextusában*. (Előadás.) Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Mesterkurzus. 2021. február 27.

KLAUDY 1994

KLAUDY Kinga: *A fordítás elmélete és gyakorlata: angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest, Scholastica, 1994.

MÉSZÁROS 2013

MÉSZÁROS Andrea Éva: A „fekete doboz” feltérképezése – Módszerek és kutatások a fordítás folyamatának kutatása témaköréből. *Fordítástudomány* 15/2. 2013, 29–39.

Internetes Szinkron Adatbázis

Óz, a csodák csodája. Internetes Szinkron Adatbázis. Internet: iszdb.hu/?video=2867 (letöltés: 2022. aug. 22.)

SASVÁRI 2022

SASVÁRI Anna: Nyelvi illeten – Hogyan viselkedik Aliz Csodaországban? *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 15/1. 2022, 176–187.

VÁNDOR 2010

VÁNDOR Judit: *Adaptáció és újrafordítás*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE, 2010.

VENUTI 2004

Lawrence VENUTI: Retranslation: The Creation of Value. In: *Translation and Culture*. Ed. K. M. Lewisburg FAULL. Bucknell University Press, 2004, 26–27.

VERMES 2019

VERMES Albert: Miről árulkodik egy fordítási hiba? *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 14/2. 2019, 125–134.